

Dialogus a megértésről – Ottlik Géza: Iskola a határon

SÁNDOR ANNA VIOLA

Bevezetés

Ottlik Géza *Iskola a határon* című regényének kiterjedt, több évtizedes szakirodalma van. Az elemzések a szöveg szinte minden rétegét részletesen feltárták, ám ennek ellenére vannak a regénynek olyan témái, felvetett kérdései, amelyekre korábban kevesebb figyelmet fordítottak az értelmezők. Ilyen a szövegben szereplő megértés kérdésköre is, amely bár már a szöveg első fejezeteiben, a keretfejezetekben is erőteljesen jelen van, máig az Ottlik-recepció kevésbé kutatott témái közé tartozik.

Mindeddig kevés olyan tanulmány született, amely a regényt a megértés kérdése felől próbálta vizsgálni.¹ A regénnyel kapcsolatos szakirodalomban általánosan elterjedt az az állítás, hogy a katonaiskolát együtt végigélt szereplők, Szeredy, Medve és Bébé között a közös élmények hatására kialakult egy olyan, civil nyelvtől független, saját nyelviséggel, kifejezőkészséggel rendelkező megértés, amely éppen a szavak hiányával képes arra, hogy pontosan közvetítse a gondolatokat, lelki tartalmakat. Ezt a megértésfelfogást, amelyet az értelmezők többsége nem tett kérdés tárgyává, a keretfejezetekben fogalmazza meg az elsődleges elbeszélő, Both Benedek: „Szeredy Daninak azonban, aki mindezt tudta, és nevetett, csak mordultam egyet dühösen, halk torok- és ajakhanggal, »Mb!« vagy »Hmp«, de a hiteles, eltéveszthetetlen, valódi kiejtéssel, s ő értette, hogy mit akarok mondani. Értette pontosan. Ezt is nehéz megmagyarázni. Lefordíthatnám ilyenféleképpen”² (9. oldal). Az idézetet a regény szövegében egy bekezdésnyi magyarázat követi, amelyben Bébé megpróbálja gyakran egymásnak elmentendő állításokkal megmagyarázni a „civileknek”, az olvasóknak, hogy mit is jelentett ez a néhány értelmezhetetlen hangsor, amelyet barátja mindenféle magyarázat nélkül tökéletesen megértett. A hosszadalmas magyarázatok elégtelensége vezet el a nyelv iránti kételyig és bizonytalanságig is, amely további fontos eleme az Ottlik-szövegnek.

Annak a jelentőségére, hogy a keretfejezetek állításai egy én-elbeszélő perszonális narrációjának³ képezik részét, az Ottlik-recepcióban leghatározottabban Jakus Ildikó és Hévízi Ottó *Ottlik-veduta* című monográfiája reflektált.⁴ A szerzőpáros több olyan szövegrészletet is elemzett, amelyben az elsődleges elbe-

1 A Kulturális és Innovációs Minisztérium Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült. Kivételt jelent: PALKÓ 2013.

2 A regényből vett idézetek az alábbi kiadásból származnak: OTTLIK 1976; a továbbiakban az idézetek helyét a törzsszövegben zárójelben az oldalszám megadásával jelzem.

3 Tátrai Szilárd kifejezése: TÁTRAI 2002.

4 JAKUS – HÉVIZI 2004.

szelő állításai ellentmondanak a korábbiaknak. Bár az én-elbeszélő és a szerző nem azonos volta, illetve az elbeszélő megalkotottsága narratológiai alapvetés, az *Ottlik-veduta* mutatott rá arra a tényre, hogy a korábbi értelmezések gyakran kritika nélkül idézték és használták fel értelmezéseikhez az elbeszélő Bébé keretfejezetekben tett állításait.⁵ Bár a szerzőpáros elemzésében a belső szabadság kérdésére fókuszál, amely a megértéssel szemben az Ottlik-recepció egyik legjobban kutatott témái közé tartozik, felveti annak a lehetőségét is, hogy a megértéssel kapcsolatos állításokat is az elbeszélő torzításainak figyelembe vételével érdemes kezelni.⁶ Ennek mentén érdemes felülvizsgálni azokat az Ottlik-recepcióban elterjedtnek mondható állításokat, amely a szövegben szereplő megértést az elbeszélő állításainak megfelelően egy olyan folyamatként tételezi, amely során a korábban ismeretlen szereplők között a közös iskolai élmények hatására a regény és egyúttal az alreál iskolai évek végére kialakult egy külön nyelviséggel rendelkező teljes megértés.⁷

Következtetésem szerint a regényben szereplő megértés ennél a lineáris folyamatnál sokkal összetettebb módon van jelen. A megértés kérdése mindkét elbeszélő, Medve és Bébé számára is lényeges, amelyre narrációjuk során a szöveg különböző pontjain eltérő módon reflektálnak. Fontos kiemelni, hogy a megértés a regény szövegében nem pusztán egy emberek közötti, interperszonális megértésként jelenik meg, hanem mindig csak tágabb kontextusban, az ön- és létértés együttesében vizsgálható, a regény elbeszélői szólamai is így reflektálnak rá. A továbbiakban a megértés kérdését a regény elsődleges elbeszélője, Bébé szempontjából vizsgálom.

Bébé megértéskonceptiója a szöveg során jelentős változásokon megy keresztül. Az elbeszélés linearitásának mentén haladva megállapíthatjuk, hogy a keretfejezetekben Bébé a fentebb ismertetett módon egy katonaiskolai társak közötti teljes megértést tételez, amelyhez egy konvencionális, közösségi szókészlet, jelrendszer tartozik. Az elbeszélő Bébé hangsúlyozza a megértés teljességét és civil nyelvtől való elhatárolódását, amelyet a történet nézőpontjából az iskola idejében lejátszódott ereklye-jelenetsor során kialakuló, wittgensteini értelemben is felfogható nyelvjáték motivál. Ez a megértésfogalom azonban a narratív struktúra és a szöveg szintjén is feszültségekkel van tele, amelyek lehetővé teszik és motiválják a koncepció módosulását.

A keretfejezetek megértéskonceptiójának vizsgálata

„Szeredy Dani motyogott valamit az orra alá, ahogy álltunk a Lukács fürdő tőteraszán, a kőpárkánynak támaszkodva, s néztük a sok napozó civilt. Mindig nagyon halkán beszélt, de én azért mindig érttem, hogy mit mond.” (7. oldal, saját kiemelés) A regény második mondata egy kiterjesztett, minden időben érvényes, axiómaszerű állítást deklarál a regény elsődleges elbeszélőjének, Both

5 JAKUS – HÉVIZI 2004.

6 JAKUS – HÉVIZI 2004, 95.

7 Lásd például: FÜZFA 2006, 99.

Benedeknek a nézőpontjából. Néhány oldallal később ez az állítás kiegészül egy történeti horizonttal. Bébé a katonaiskolai évek egészéből és annak egy kiemelt epizódjából, a lentebb részletesen elemzett ereklye-jelenetsorból eredezteti a katonaiskolai társak, de különösen a közte és barátja, Szeredy Dani között meglévő teljes, a nyelvtől nagy mértékben független, kölcsönös megértést, amelyet ontológiai alapvetésként fogad el. Ez a megértéskonceptió azonban már a narráció szintjén is ellentmondásokkal terhelt.

Az *Elbeszélés nehézségei* címmel ellátott narratív egység egészét a felnőtt Bébé narrációjában és fokalizációjában ismerjük meg. A három fejezetet magába foglaló narratív egység két jelenetet és ezzel asszociálva két térbeli és időbeli lokációt foglal magába: egy 1957-es beszélgetést a Lukács-fürdőben, illetve egy 1944-ben játszódó nagyváradi éjszakát. Ez utóbbi egy részleges analepszisnek tekinthető,⁸ és fontos szerepet tölt be a megértés problémakörének árnyalása szempontjából.

Az *Elbeszélés nehézségei* című részben összesen nyolc mondatban szerepel az ért szó különböző toldalékolt alakban. Ebből hat esetben beszéd vagy beszéd-szándék megértésére utal, amely a megértés és a kimondás aktusának szoros összefüggését tételezi már a szöveg elején. A kimondás, a gondolatok, érzések verbális megformálása a létértelmezés, az életnarratíva kialakításának alapvető tényezőjeként pozicionálódik: „Ha most **el tudnám mondani** Magdával való szerelme történetét, talán abból is **kiderülne valami értelem és valami megoldás.**” (17. oldal, kiemelés tőlem). A kimondás, az elmondás lehetősége azonban Bébé saját önértelmezésében felszámolódik: „Csakhogy nem tudom elmondani.” (17. oldal) Ezzel Bébé Szeredyvel szemben pozicionálja magát, aki azonban a regény elsődleges elbeszélője szerint képes volt a szavak és az ezzel járó narratívába rendezés segítségével az értelemadásra.⁹ Horváth Kornélia Szeredy képességében a nyelvhez való viszony egyértelműségébe, ontológiájába vetett hit megnyilvánulását látja, amit Medve esetében a néma gyerek megértésének problémája, Bébé esetében pedig a nevek iránti kifejezett érdeklődés reprezentál.¹⁰ Az elbeszélés, a kimondás aktusa a létarratíva és az azzal járó megértés feltétele is, amelyben a nyelv egyszerre alapvető és nélkülözhetetlen feltétele az elbeszélés és ezáltal a megértés létrejöttének, de egyazon időben tökéletlen természete folytán el is bizonytalanítja azt.¹¹

Bébé kezdeti megértéskonceptiója a szöveg elején a *Medve kézírata* című fejezet első mondataiban kap konkrét megfogalmazást. „Nem az én véleményemre volt kíváncsi Szeredy, ahogy mentünk lefelé a Lukács fürdő jobbik lépcsőjén, hanem a saját véleményére. Azt remélte tőlem, hogy én messzebről tudom nézni élete összegubancolódott zűrzavarát, s az én közbeiktatásom segítségével

8 GENETTE 1983, 62.

9 „Szeredy Dani elmesélte, hogyan is történt, s a zűrzavarból egyszerre rend támadt, a dolgok formát kaptak, s az élet érthetlensége érthetővé vált.” (17. oldal)

10 HORVÁTH 2011, 135.

11 „Jóformán minden szavam hamis és pontatlan lesz, alighogy kimondom.” (17. oldal)

talán majd ráeszmél, hogyan is fest a helyzet annak az istennek a szemszögéből, aki nézi mindezt.” (16. oldal) A cím és a szöveg összekapcsolódása különösen lényeges. Abban az esetben, ha az idézett állítást nem Szeredyre, hanem az azt közvetítő narrátorra, Both Benedekre vonatkoztatjuk, akkor az elbeszélés szerkezetére is választ kaphatunk. Az itt felvázolt megértési folyamat célja a személy önértése, amelyhez eszközként egy hozzá közel álló, ám mégis individualitásában tőle elkülönülő barát perspektívája jelent segítséget,¹² így hozható létre egy koherens létnarratíva és egy olyan külső nézőpont, amelyből már a távlat segítségével átlátható, megérthető az élet.¹³ A regény egészét felfoghatjuk Bébé kísérletének az önértelmező létnarratíva létrehozására, amelyhez eszközként a barát perspektíváját közvetítő Medve kéziratát használja fel.

Medve kézírata azonban, ahogy Tátrai Szilárd rámutatott, nem egyes szám első személyben íródott perszonális, hanem egy imperszonális narráció, amelynek M. nevű főszereplőjét a szöveget értelmező Bébé önkényesen azonosítja saját barátjával és a kézirat szerzőjével, Medve Gáborral, habár a kéziratban nem találhatók olyan deiktikus nyelvi jelzések, amelyek ezt motiválhatják.¹⁴ A létnarratíva és ezáltal az önértelmezés ennek az azonosításnak a segítségével válik lehetővé, ám ez az aktus egyazon időben azzal jár, hogy a narratíva megalkotója az ehhez szükséges barát perspektíváját inkorporálja saját szövegébe, amely így rekonstruálhatatlanná válik.

A keretfejezetek narratológiájának egyik legjellemzőbb vonása az elbeszélői hatáskör folyamatos túllépése. Bébé homodiegetikus elbeszélésének keretében a realisztikus motiváltságú történetmondás ellenére nem minden esetben belső fokalizációt alkalmaz, gyakran elbeszélői hatáskörét túllépve a történet más szereplőit fokalizálja, jelöletlenül közli azok gondolatait, érzéseit, elvileg hozzáférhetetlen belső világának tartalmait, amelyet a figyelmetlen olvasó gyakran az omnipotens narrátor szólamához hasonlónak érezkelhet.¹⁵ Bébé azonban ezt az eljárást szinte kizárólag barátjával, Szeredyvel összefüggésben alkalmazza.

A keretfejezetekben gyakran alkalmazott eljárás szerint Bébé először nyelvileg jelölten közli a külvilág nézőpontját, majd Szeredyt, amely mint közös né-

12 A perspektíva szerepének jelentőségére többek között Tátrai Szilárd kognitív poétikai tanulmányai hívták fel a figyelmet a regény recepciójában, például: TÁTRAI 2013.

13 Ez a külső nézőpont Luhmann rendszerelméletében a másodlagos megfigyelő pozíciójának feleltethető meg, amelynek érvényességét az Iskola a határon szövegére PALKÓ Gábor *Másodlagos megfigyelés és megértésdeficit az [I]skolában* című tanulmánya mutatta be. (PALKÓ 2013)

14 TÁTRAI 2002, 160.

15 A homodiegetikus és heterodiegetikus elbeszélés, pontosabban a szerző kifejezésével élve a perszonális és imperszonális narráció jelenlétét a regényben részletesen Tátrai Szilárd elemezte. Bébé narrációját perszonálisként értelmezte, rámutatott azonban arra a fontos összefüggésre, hogy ezzel szemben Medve narrációjában nem találhatók olyan deiktikus nyelvi jelzések, amelyek összefüggésében elbeszélését perszonálisként lehetne értelmezni. Ehhez kapcsolódik az a fontos belátás, hogy Medve elbeszélése elvileg bármelyik szereplőt fokalizálhatná, ezt azonban szinte kizárólag Medve esetében teszi meg, ezért értelmezi Bébé szövegét perszonális narrációként. (TÁTRAI 2002, 167.)

zópont konstituálódik. Bébé úgy fokalizálja Szeredyt, hogy első lépésként saját nézőpontját tágítja ki, majd ezt közösként tételezi Szeredyével, akinek belső gondolatait csak így tudja közvetíteni egy realiztikus motiváltágú történetmondás keretében („eszébe jutott Jaks Kálmán, és abbahtagya a vigyorgással együtt. Ezt onnét tudom, mert nekem is éppen eszembe jutott Jaks Kálmán” – 176. oldal).

Ez az eljárás azonban feszültségekkel terhelt. Bébé hipotézise Szeredyről, amit állításként fogalmaz meg, az események előrehaladtával gyakran tévesnek bizonyul. Kiderül, hogy a Bébé által korábban, csak a cáfolat és a társak között létrejött nagyobb fokú összetartozás példajaként bemutatott külvilág nézőpontja bizonyul érvényesnek, a későbbi események ezt támasztják alá.¹⁶ Bébé ismeretei Szeredy képességeiről, gondolatairól, cselekedeteinek motivációiról tehát gyakran tévesnek, elégtelennek bizonyulnak. Bébé explicit állításai tehát a megértés lehetőségéről, illetőleg teljességéről, amelyre a narratív technika is épül, a narratíva szintjén válnak érvénytelenné, ezáltal elbizonytalanítva a tételmondatszerű kijelentéseket¹⁷ a megértésről. Ahogy az *Ottlik-veduta* fogalmaz: „1957 nyarán Bébé létezésének két biztos fundamentuma látszik megkérdőjeleződni úgy, hogy maga nem reflektál rá.”¹⁸ Palkó Gábor véleménye szerint a Lukács fürdői beszélgetés jelenete arra utal, hogy a megértésdeficit nem számolóódik fel a regényben, de míg a növendékek értik, hogy megértésük korlátozott, addig a keretfejezetben megértésnek minősítik a köznapi értelemben egyértelműen korlátozottnak tekinthető interakciót.¹⁹ A narráció tehát a másik nézőpontjának ellenőrizhetetlenségét közvetíti, amit a két narrátor interakcióján keresztül a szöveg egésze is tematizál.

Megértés mint nyelvjáték

Az ereklye-jelenetsor Bébé narrációjában a fentebb ismertetett szavak nélküli, katonaiskolai társak között létrejövő teljes megértés eredőjeként pozicionálóódik. A jelenetsort már a keretfejezetek is megelőlegezik. Bennük az eseménysor egy összenevetésben manifesztálóódik közös tudás és a közös nézőpont alapjaként tételezőódik: „tudtuk egymásról, hogy a komolyság alatt ott lappang mind

16 Egy példa erre a narratív eljárásra: Szeredyt kívülről „sokan butának hitték” állítja Bébé, ezzel megkonstruálva a külvilág nézőpontját, amellyel majd szembehelezkedhet, kifejtve a saját, nagyobb autoritással bíró véleményét a témáról: Szeredy mégis „keresztüllátott szépséges feleségén”. Az események előrehaladtával azonban arról értesül az olvasó, hogy Szeredy mégis tévedett, hiszen nem Teo volt a tettes, akit ebben a jelenetben Bébé szerint kiváló megérzéssel gyanúsított, hanem Magda. A két egymással ellentétben álló nézőpont közül (külvilág és Bébé) tehát a külvilágé igazolóódik, amelyet Bébé cáfolni kíván. (Természetesen nem szabad elfelejtenünk, hogy a külvilág nézőpontja is Bébé tudatában konstituálóódik, nem létezik olyan entitás, ami egyenesen kimondhatná az itt megfogalmazott állítást.) – 13–15. oldal

17 „Szeredy Daninak azonban, aki mindezt tudta, és nevetett, csak mordultam egyet dühösen, halk torok- és ajakhanggal, »Mb!« vagy »Hmp«, de a hiteles, eltéveszthetetlen, valódi kiejtéssel, s ő értette, hogy mit akarok mondani. Értette pontosan.” (9. oldal)

18 JAKUS – HÉVIZI 2004, 88.

19 PALKÓ 2013, 143.

a kettőnkben ez a nevetés – sőt, valahogyan egy nevetés volt ez, egyetlen közös, hangtalan és mosolytalan, titkos nevetés, amely talán akkor született meg bennünk, amikor Szeredy Daninak egy éjszakai riadón suttogva elismételtem egyik elemi iskolai történetének kulcsszavát: »Ereklye? Piff!« (13. oldal). A jelenetnek a szakirodalomban részletes értelmezési horizontja alakult ki. Tarnai Csillag a bergsoni nevetésfogalommal összevetve vizsgálta, és a karneválesztétika kialakulásának egyik kitüntetett pillanataként értelmezte a szövegben,²⁰ míg Farkas Edit a nyelvjáték wittgensteini fogalma felől értelmezte a jelenetsort.²¹ Ez a komolyság és félelem rétegei alatt elhelyezkedő összenevetés kétségtelenül az elbeszélő Bébé által közösnek tételezett nézőpont létrejöttének alapja, amely lehetővé teszi a különálló individuumok nézőpontjának azonosítását, egymással magyarázhatóságát,²² egymás „szellős átjárhatóságát”.

A jelenetsor narratívába való beágyazottsága további fontos információt szolgáltat az értelmezéshez. Ötvenyi kirúgása után Schulze a kihallgatási szituációt félreértő és emiatt Ötvenyivel kapcsolatban rosszul valló Borsát bünteti. Bébé ekkor kezd el suttogni Szeredynek, aki hiába figyelmezteti arra, hogy Schulze őket figyeli, Bébé nem hallgat rá. Szeredynek végül igaza lesz, és mindketten büntetést kapnak, ám ahelyett, hogy Szeredy megharagudna, elmeséli egy gyermekkori történetét, az ereklye-történetet.²³ A történet Bébé újfajta nyugalmanak²⁴ és a közte és Szeredy között kialakuló bizalomnak az alapja lesz.²⁵ Az ereklye-fogalom egy olyan közös nyelvet, egy olyan wittgensteini értelemben vett nyelvi játékot teremt,²⁶ amelyet csak ők ketten értenek, és amely közösségformáló erejének fontos eleme, hogy egyúttal hangsúlyosan kizár belőle másokat, az iskolai hierarchiában egyértelműen az elbeszélő Bébé fölött álló diákokat.²⁷ Az ereklye-történet az elbeszélés további részében még háromszor szerepel, egyszer az éjszakai riadó (222. oldal), egyszer Szeredy és Bébé haragjával (300. oldal), egyszer pedig egy idilli jelenet kontextusában (366. oldal). Az éjszakai riadó azért is foglal el kiemelt helyet ezek közül, mert Bébé a fentebb idézett retrospektív nézőpontú állításában ezt nevezi meg az összenevetés és az ezáltal létrejövő közös nézőpont alapjaként.

20 TARNAI 2021.

21 FARKAS 1993.

22 „»Hát...« - kezdte Szeredy, s egy kis vigyorgásféle indult meg a szája szögletében, de abbahagyta mind a kettőt. Azt akarta éppen mondani, hogy ebben most már benne vagyunk, Bébé, és mindenestre egy-egy a félidő, mert ezúttal mi csellóztunk ki a sorssal, amikor eszébe jutott Jaks Kálmán, és abbahagyta a vigyorgással együtt. Ezt onnét tudom, mert nekem is éppen eszembe jutott Jaks Kálmán.” (176. oldal)

23 A jelenetsor, amelynek itt rövid összefoglalását adtam a 202–206. oldalon található.

24 „Mert addig is békesség fogott el, elmondhatatlan, újfajta nyugalom, s nem is kellett jól megjegyezni ezt az érzést, tudtam, hogy úgysem veszítem el többé.” (206. oldal)

25 „Igaz, hogy Szeredy fölbresztett volna akkor.” (206. oldal)

26 FARKAS 1993, 62.

27 „Apor azonban egy szót sem értett így az egészből” (205. oldal)

Ez az összevetésen alapuló nyelvjáték, amely a közös tapasztalat és fogalomkészlet eredményeként válik a megértés alapjává, azonban sorozatos megértési kudarcok eredményeként alakul ki. A jelenet kiindulópontja az Ötvenyi-eset, amely az iskolai szabályrendszer félreértésének reprezentatív példája a szövegben. Ehhez kapcsolódik Borsa és Bébé kisebb következményekkel járó hasonló megértési kudarc. Borsa azt nem érti meg időben, hogy mit várnak tőle a kihallgatáson,²⁸ Bébé pedig Schulze viselkedésének értelmezésében követ el hibát, míg az ereklye-történet maga is a konvencionális jel racionális alapon történő elutasítását, felülírását tematizálja („annak nincs semmi értelme, hogy ereklye” – 205. oldal). Az ereklye-jelenetsor által reprezentált nyelvjátékon alapuló megértési kapcsolat így az iskolai szabályrendszerhez való alkalmazkodás alternatívájaként tételeződik, egy új, szabadabb megértés lehetősége felé nyitja meg az utat, amelyben a jelölő és jelölt konvencionális kapcsolata nem egy hatalmi tényező által determinált (az Ötvenyi-eset esetében ez az iskola szabályrendszere, míg az ereklye-jelenet esetében a tanár által közvetített nyelvfelfogás), hanem a közös használat során formálódó, közösséget létrehozó nyelvjátékon alapul, amely egyben a mentális világ hasonlóságát tételezi a nyelvjátékban résztvevők között.²⁹ Az ereklye-jelenetsor így válik Bébé új, a keretfejezetekben is tükröződő megértéskonceptiójának alapjává, amelyhez a szabadság, a hatalomtól való függetlenség és a társakkal való, nyelvhasználatban is manifesztálódó összetartozás és bizalom asszociálódik.³⁰

Megértés mint értelmezés

Bébé gyermekkori megértésfogalma, amelyet az elbeszélés későbbi pontjainak ismeretében tudunk rekonstruálni alapvetően különbözik a fentebb ismertetett wittgensteini nyelvjáték fogalom segítségével értelmezhető, a teljes megértést

28 „Borsát hívták be elsőnek. Még teljesen tájékozatlan volt, és elég szerencsétlen válaszokat adott. Nem látta tisztán, hogy mit kívánnak tőle, s bajba is keveredett.” (192. oldal)

29 „Egy nyelvet csak az tud használni (egy nyelvjátékban csak az vehet részt), aki ismeri a nyelvhasználati szabályokat. Az egyes nyelvjátékok határait a szabályismeret, vagyis az értés húzza meg, és csak az érti meg, akinek mentális világa hasonló a nyelvjáték-közösség tagjainak mentális világával. Egy nyelvjáték nem magyarázható meg (csak megmutatható — a magyarázat már egy másik nyelvjáték); a nyelvjátékot közben tanuljuk meg; a benne való részvétel feltétele a megtanulásnak.” – FARKAS 1993, 62.

30 Az Ottlik-veduta (JAKUS-HÉVIZI 2004) a keretfejezetek értelmezése során arra hívta fel a figyelmet, hogy a narráció explicit állításai mellett a történet szituáltsága is fontos jelentéssel bír. 1957 júliusában, a forradalom leverése után kevesebb mint fél évvel Bébé valójában a katonaiskolai környezethez hasonló elnyomó, a szabadságot nagy mértékben korlátozó szituációban beszél a választás, a belső függetlenség lehetőségeiről. (Arató László Ottlik-vedutát értelmező tanulmánya is ezt a felismerést tartotta a kötet egyik kulcsfontosságú elemének: ARATÓ 2019). Az éjszakai riadó által felidézett ereklye-jelenetsor és a hangtalan összevetés idézését a jelenetek hasonló hatalmi szituáltsága is magyarázhatja. Bébé ebben a helyzetben is egy nyelvjátéktól remél segítséget és védelmet, ezért hangsúlyozza Szeredy és közte meglévő félszavakból és közös referenciákból konstruálódó megértést, ám ennek elégtelen voltával kell szembesülnie.

hangsúlyozó állásponttól.

Bébé gyermekkori állapotát az egyértelmű létviszonyok, a lét- és önmegértés, az élet eseményeinek, egységeinek pontos és egyértelmű kategorizálhatósága³¹ jellemzi. Ezt az állapotot az iskola világában szerzett tapasztalatok számolják fel. Bébé pontosan megnevezi a létértés kudarcának kezdetét,³² illetve arról számol be, hogy az iskola világában kialakult állapot, amely megszüntette a gyermekkori létértést, az elbeszélés kezdőpontjáig nem állt helyre.³³

A létértést, a lét átláthatóságát, egységét Bébé esetében Medvétől eltérő módon nem a megértve levés állapota, hanem az értelmezés képessége alakítja ki. Bébé nem képes az események pontos, valóság-hű rekonstruálására,³⁴ Szeredyvel és Medvével ellentétben nem a mesélés, a narratíva megkonstruálásának képességével, hanem az értelmezésével rendelkezik, ennek segítségével tudja átalakítani, átformálni a „rosszat”, ezzel hozzájárulva a lét egységének, átláthatóságának, érthetőségének fenntartásához. „Régen, amikor még a Lágymányoson jártam elemi iskolába Halász Petár barátommal, és a világ tele volt gazdag, változatos lehetőségekkel [...] Tulajdonképpen sosem hittem benne, hogy a rossz dolgok valóban léteznek. Csak másképp kell értelmezni őket, és nyomban megszűnnek.” (239. oldal)

A Medve kéziratával való munka motivációjaként Bébé a következőt fogalmazza meg: „Mégiscsak végig kell menni Medve kéziratán. Főlöszleges viszontagságok? Akkor még világosan értettem az életet, úgy kezdődött. S ha kibobhatom főlöszleges, telefirkált papirosként az egész paksamétát – hiszen azt írta, csináljak vele, amit akarok –, akkor most ott folytathatnám. A világosságnál, a rendnél. A pancsolatlan dolgoknál, ahogy Szeredy mondta. Meg kell ezt nézni. Meg kell próbálni. Hátha csakugyan ki lehet dobni.” (42-43. oldal) Ha Bébé képes lenne Medve kéziratához a gyermekkori értelmezésfogalom segítségével viszonyulni, akkor ez egyazon időben az iskolai események megszüntethetőségét, az ott átélt tapasztalatok érvénytelenítését és a gyermekkorba való visszatérést jelentené. Ezt a lehetőséget azonban a szöveg később határozottan elveti. „Megszüntetni már nem lehetett Schulzét azzal, ha agyonverik. Az kellett volna, hogy más legyen; hogy mégse legyen olyan, amilyen. És ne a rossz legyen a valóságosabb és hitelesebb, hanem a jó.” (366. oldal) Az iskola és annak jelképes képviselője, Schulze már határozottan különbözik a gyermekkori eseményektől, létélmé-

31 „A reggeli jó dolog volt. A hiper-mangán semleges. Az ébresztő rossz. Világos volt előttem minden” (39. oldal)

32 „Akkor reggel még tudtam a világ rendjét, és érttem az egész életet; csak estefelé kezdtem először nem érteni.” (39. oldal)

33 „Más is volt. Akkor [kilencévesen] még tudtuk, most nem tudjuk.” (42. oldal)

34 „Dani elmondta újra, eljátszotta egy kicsit, hogy hogyan is volt a dolog. S mint egy keleti sámán, afrikai varázsló, ezzel a ráolvasással, vajakolással, egyszerű elmeséléssel elvarázsolta, ártalmatlanná tette, átformálta az egész rosszat, s szinte a szemünk láttára semmisült meg a mérge, szinte érzékelhetően szakadt le lelkünkéről gonosz nyomása. [...] Ha most el tudnám mondani Magdával való szerelme történetét, talán abból is kiderülne valami értelem és valami megoldás. Csakhogynem tudom elmondani” (17. oldal)

nyektől, hiszen az értelmezés ebben az esetben már nem megszüntetést, csak módosítást, átformálást jelent. A gyermekkori értelmezésfogalom az iskola világára már nem alkalmazható. A szöveg ilyen értelemben jelent választ Szeredy felvetésére, a gyermekkorba való visszatérés lehetőségére.³⁵

A gyermekkori értelmezésfogalom kudarcra nem az értelmezés aktusának elvetését, hanem egy új megértésfogalom alkalmazásának kezdetét jelenti Bébé esetében, amely valójában a szöveg egészében implicit módon jelen van. Bébé Medve kéziratához is értelmezve viszonyul. A regény egésze tehát a fikció szerint egy megértési, értelmezési, hermeneutikai aktus dokumentációja, amelyet az olvasó Bébé tudatán keresztül ismer meg. Ez az értelmezésfogalom nem kínálja fel a katonaiskolai tapasztalatok megszüntetésének lehetőségét, de alkalmat ad egy másfajta, árnyaltabb viszony kialakítására az iskolai és egyszersmind az életeseményekhez. Ennek az értelmezési aktusnak fontos eleme Medve kézírata. A megértési folyamat tehát ebben az esetben egy szövegértelmezési folyamat alakját ölti. A regény egésze ennek megfelelően felfogható egy gadameri értelemben vett dialógusként az értelmező-elbeszélő Bébé és Medve szövege között.

Bébé létértelmezési folyamata, amelyet Medve kéziratának segítségével hajt végre a vendégzsöveg bevonásának jelenléte miatt nem csak ön- és létértelmezés, hanem egy másik individuum gondolatainak értelmezését, megértési kísérletét is jelenti. Bébé a szöveg elején a fentebb idézett módon egy katonaiskolai társak közötti teljes megértést tételez, ezt azonban ez az újfajta értelmezésfogalom jelentősen módosítja. A gadameri hermeneutika fontos alapvetése, hogy elutasítja az individuumok között létrejövő teljes megértés lehetőségét. A másik individuumba való behelyezkedés, a másik tudatával, belső világával való azonosulás, bár ennek kísérlete a hermeneutikai aktus kiindulópontját jelenti, teljes mértékben sosem lehetséges.³⁶ A hermeneutikai aktus résztvevői nem egymást értik meg, hanem megértik egymást egy dologban, amellyel kapcsolatban a dialógus során közös nyelv formálódik, alakul ki.³⁷ A regény esetében sem lehetséges a másik individuummal való teljes azonosulás. Medve szövegének ahhoz, hogy része legyen a Bébé tudatában megformálódó, kettejük emlékéit felhasználó narratívának, el kell szakadnia eredeti közegéből, és a közös nyelven formálódó narratíva részévé kell válnia, ám ezáltal egyúttal rekonstruálhatatlanná válik.

A gadameri hermeneutika szerint a megértés a köznapi értelemmel ellentétben tehát nem egy individuummal való azonosulást, hanem egy értelmezési folyamatot jelöl.³⁸ Bébé gyermekkori ontológiai állapotát, létértését az iskola világa érvényteleníti, ellehetetleníti.³⁹ Az új állapotból a nyelvjátékokban megformálódó közösség és az ahhoz társuló újfajta megértéskoncepció jelent kiutat,

35 „Magdával ott folytathatom az életemet, ahol tízéves koromban abbahagytam. Ezért mondom, hogy hiábavaló tapasztalatok...” (42. oldal)

36 GADAMER 2003, 19, 398–399.

37 GADAMER 2003, 430.

38 GADAMER 2003, 343, 431.

39 „A sarat itt most nem lehetett másképp értelmezni. [...] Nem állt módunkban meggondolni, hogy a sár nem is olyan nagy baj. Nagy baj volt” (239. oldal)

amely azonban a másik individuummal való teljes azonosulás tételezésén alapul. A keretfejezetekben ismertetett, Lukács fürdőben játszódó jelenet ennek válságát tematizálja. Szeredy és Bébé közt nem jön létre valódi dialógus, mert Bébé egy téves megértéskonceptió mentén próbálja értelmezni barátja szavait, amely folyamatos ellentmondásokhoz vezet. A Medve szövegével folytatott hermeneutikai dialógus egy újfajta megértéskonceptió alkalmazását jelöli, amely a gadameri értelemben nem az azonosuláson, hanem Bébé gyermekkori állapotához hasonlóan az értelmezésen alapul, amelyhez azonban már nem társul a lét egységének átláthatósága, kategorizálhatósága és az események, tapasztalatok megszüntetésének csak az átformálásuknak lehetősége. Bébé tehát implicit módon, a narratíva konstruálási módjának eredményeként jut el egy újfajta, dialogikus megértésfogalomhoz, felülírva a keretfejezetekben explicit módon megfogalmazott koncepciót.

Összefoglalás

Dolgozatomban a regény elsődleges elbeszélőjének, Bébé megértésfogalmának módosulását elemeztem. Következtetésem szerint Bébé a gyermekkori megértést alapvetően értelmezésként tételezi, amelyet az iskolában egy nyelvjátékon alapuló közösségfogalommal cserél fel, melyben a társak a nyelvjátékok segítségével értik meg egymást. Ez az élmény az individuumban teljes azonosulási lehetőségének képzetét teremti meg Bébében, ez a koncepció azonban a keretfejezetek során is feszültséggel terhelt. Bébé új megértéskonceptiója a narratíva létrehozása során formálódik, amely egy gadameri értelemben vett hermeneutikai dialógusként értelmezhető. Bébé ezzel a gyermekkori értelmezésfogásának némileg módosított változatát alkalmazza, amely azonban a gadameri értelemben soha nem teszi lehetővé a regény explicit állításai ellenére a másik individuumban teljes megértését. A szöveg egésze így mindkét elbeszélő esetében érvényteleníti a keretfejezetek explicit állításait, és egy újfajta, árnyaltabb megértésfogalmat közvetít az olvasó felé.

Irodalom

ARATÓ 2019 = ARATÓ L.: Sztoikus-e az Iskola végső üzenete?: A Jakus-Hévízi hipotézis újragondolása. *Iskolakultúra* 12 (2019) 73–80.

FARKAS 1993 = FARKAS E.: Az elbeszélés nehézségei: Ottlik Géza Iskola a határon című regényében. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* 1-2 (1993) 47–65.

FÜZFA 2006 = FÜZFA B.: „Sem azé, aki fut...”: Ottlik Géza Iskola a határon című regénye a hagyomány, a prózapoétika, a hipertextualitás és a recepció tükrében. Budapest: Argumentum, 2006.

GADAMER 2003 = H-G. GADAMER: *Igazság és módszer*. Budapest: Osiris, 2003.

GENETTE 1983 = G. GENETTE: *Narrative Discourse: An Essay in Method*. Ithaca: Cornell, 1983.

HORVÁTH 2011 = HORVÁTH K.: A nyelvhez való viszony kérdései az Iskola a határonban. *Kortárs* 7-8 (2011) 133-139.

JAKUS-HÉVIZI 2004 = JAKUS I., HÉVIZI O.: *Ottlik-veduta*. Pozsony: Kalligram, 2004.

OTTLIK 1976 = OTTLIK G., *Iskola a határon*, Budapest: Magvető és Szépirodalmi, 1976.

PALKÓ 2013 = PALKÓ G.: Másodlagos megfigyelés és megértésdeficit az [I]skolában. In: Bednatics G. – Hansági Á. – Horváth Cs., Palkó G. – Wernitzer J. (szerk.) „*Próza az, amit kinyomtatnak*”: *Tanulmányok Ottlik Gézaról*. Budapest 2013, 124–152.

TARNAI 2021 = TARNAI Cs.: Mozdulatokba rejtett játék: Testtechnikák és karnevál az Iskola a határonban. In: Osztroluczky S. (szerk.) *A mindenség ernyőjére kivetítve: Hatvanéves az Iskola a határon*: Budapest 2021, 170–185.

TÁTRAI 2002 = TÁTRAI Sz.: Az elbeszélés lehetőségei: narráció és fokalizáció Ottlik Géza Iskola a határon és Továbbélők regényében. *Magyar Nyelvőr* 2 (2002) 157–169.

TÁTRAI 2013 = TÁTRAI Sz.: Az Iskola a határon perspektivikussága: kognitív poétikai megközelítés. In: Bednatics G. – Hansági Á. – Horváth Cs., Palkó G. – Wernitzer J. (szerk.) „*Próza az, amit kinyomtatnak*”: *Tanulmányok Ottlik Gézaról*. Budapest 2013, 124–152.

Dialogue on Understanding – Géza Ottlik: *School at the Frontier*

ANNA VIOLA SÁNDOR

School at the Frontier by Géza Ottlik is one of the most influential novels of Hungarian modernism. The concept of understanding is one of the most important topics of the novel, yet it has been neglected by previous research. In this paper, I explore the role and forms of understanding in the novel, especially in the case of the primary narrator, Bébé. I conclude that understanding in the novel is a more complex concept than what is explicitly presented in the narrative. The narrator states at the beginning of the novel that there is a complete understanding between him and his closest friends at the military school that formed as a part of a Wittgensteinian language-game. Still, the structure of the narrative disproves this concept. The forming of the narrative leads to a new concept of understanding that is not based on the complete identification of individuals but rather on interpretation.